

DE STEM VAN DE TOEKOMST

Waarom onze democratie kortzichtig is
en wat we daaraan kunnen doen

MARTIJN VISSER (RED.)

Boom

*Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door de Mr. Hans van Mierlo Stichting,
het wetenschappelijk bureau van D66.*

Vormgeving omslag: René van der Vooren
Vormgeving binnenwerk: Bas Reijnen

© 2024 de auteurs | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veeveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van artikel 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl). Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden.

No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without permission of the publisher.

ISBN 978 90 2446 3 381
NUR 754
www.boom.nl

Inhoud

9

Voorwoord *Jan Terlouw*

11

De stem van de toekomst *Martijn Visser*

DEEL 1 • POLITIEK

25

1. De belangen van toekomstige generaties: Wat ze zijn en hoe de politiek ze waarborgt *Nicky van Dijk*

39

2. Hoe vertegenwoordigen we toekomstige generaties? Institutionele innovaties voor een toekomstgerichter parlement *Daan Vermassen & Didier Caluwaerts*

51

3. Burgerberaden en future design: Hoe generaties van morgen een stem kunnen krijgen in de democratie van vandaag *Eva Rovers*

63

4. De stem van de jeugd: Een pleidooi voor het verlagen van de stemleeftijd *Martijn Visser, Mariet de Boer & Jasper Zuure*

DEEL 2 • RECHT

81

5. De toekomst in de rechtszaal: Over de rol van toekomstige generaties in Nederlandse, Duitse en Colombiaanse klimaatzaken *Julian Boer*

95

6. Rechten van toekomstige generaties: Over mensenrechten, de opslag van kernafval en intergenerationele rechtvaardigheid *Fons Coomans*

107

7. Grond/Rechten: Rechten voor de natuur als sleutel tot een duurzame democratie *Sophia de Vries*

119

8. Sturen of gestuurd worden? AI en de noodzaak van toekomstgerichte regulering *Tineke Lambooy, Elianne Anemaat & Penny Simmers*

DEEL 3 • BESTUUR

137

9. Een kleine geschiedenis van de toekomst: Hoe ontwerpers bijdragen aan een cultuur van toekomstgeletterdheid *Saskia Naafs*

151

10. Waarom we te veel repareren en te weinig voorkomen: Over risico's, regeren en vooruitzien *Bas Heerma van Voss*

167

11. Leer van waterbeheer! Vier lessen voor
langetermijnbestuur *Wieke Pot*

177

12. Naar een economie voor de lange termijn: Brede welvaart
voor huidige en toekomstige generaties *Willem Schramade*

190

Samensteller

191

Auteurs

194

Noten

208

Colofon

Voorwoord

Al onze daden, al onze beslissingen hebben invloed op hoe de toekomst eruitziet. In dit belangrijke boek proberen auteurs manieren te vinden om verantwoord met die toekomst om te gaan. Met andere woorden, hun vraag is: 'Hoe word ik een goede voorouder?'

Toen ik een kind was hoorde ik vaak zeggen:

'Boompje groot,
Plantertje dood'.

Wat ik niet hoorde was:

'Het woud is ook alweer gekapt,
degenen die het deden
zijn, voor zover ik weet,
nog lang niet overleden'.

Vrijheid is een heel kwetsbaar begrip. Toen ik omstreeks 1950 voor het eerst mocht stemmen, heb ik vvd gestemd. Waarom? Omdat die partij streed voor vrijheid. Omdat ze streden voor vrijheid van crematie, van professioneel voetballen, voor vrijheid van een verkrachte vrouw om te kiezen voor abortus. Vrijheden die de vrijheid van andere mensen niet beperkten.

Maar later ben ik me ervan bewust geworden dat vrijheid vooral gaat om vrijheid die ook andere mensen betreft. Die de vrijheid van andere mensen niet aantast. Vrijheid hoort gepaard te gaan met *gelijkheid* en *broederschap* en dat is vaak heel lastig, zeker als het om de toekomst gaat. Geen neoliberalisme, maar sociaal-liberalisme dus.

Deze vorm van vrijheid vond ik bij D66. Ook toen al spraken we over de vrijheid van toekomstige generaties. Het grondslagendocument van D66 uit 1978 verwijst hier expliciet naar: 'Democratie eist niet in de laatste plaats, dat ook aan toekomstige generaties de ruimte

en vrijheid wordt gelaten om aan hun toekomst vorm te geven – zoals wij die verkregen als nalatenschap van vorige generaties.’

Dus, gunnen we het onze nakomelingen om hun eigen beslissingen te nemen? Om daar vrij in te zijn? Hoe handelen we op een manier die de vrijheid van onze nakomelingen niet meer dan op een verantwoorde manier beperkt, maar wel garandeert?

In 2016 heb ik een roman geschreven, *Het Hebzuchtgas*, waarin ondernemers gaan nadenken over de invloed van hun handelen. Aan het eind van het boek besluiten ze onder andere dat bij iedere vergadering waarin belangrijke beslissingen worden genomen, een lege stoel staat. De Toekomststoel.

Op die stoel zitten de nog ongeboeren. Met hun belangen wordt rekening gehouden. Een poging die past bij wat de auteurs van dit boek beogen, waar niemand blind voor mag blijven: hoe word ik een verantwoordelijke voorouder?

19 augustus 2024

De stem van de toekomst

Wie in de vergaderzaal van de Eerste Kamer omhoogkijkt, ziet een houten plafond dat uitbundig is versierd met zeventiende-eeuwse voorstellingen. Door beschilderde vensters kijken verschillende mensen nieuwsgierig naar beneden: vertegenwoordigers van de verschillende volkeren waar de toenmalige Republiek der Nederlanden handel mee dreef. Deze overzeese toeschouwers moesten de internationale machtspositie van de Republiek benadrukken – de invloed van de Staten-Generaal reikte duidelijk verder dan de landsgrenzen.

Precies in het midden van het plafond is een ander soort schildering aangebracht. Via een doorkijkje kijken zes kinderen neer op de politici in de vergaderzaal. Eén jongetje heeft zijn been zelfs al over de rand gestoken en staat op het punt naar beneden te springen. Deze ‘Kinderen van Staat’ – afgebeeld op het omslag van dit boek – symboliseren de toekomst. Ze zijn niet alleen een herinnering aan het feit dat er altijd een volgende generatie politici klaarstaat, maar ook een waarschuwing dat de beslissingen van vandaag gevolgen hebben voor de generaties van later. De invloed van politiek reikt niet alleen ver in de ruimte, maar ook ver in de tijd.

Terwijl de kinderen van de toekomst op het plafond van de Eerste Kamer nog vol verwachting naar de politici lijken te kijken, benieuwd naar hun plannen en ideeën, kan dat van kinderen van tegenwoordig niet worden gezegd. Voor velen is de toekomst geen bron van inspiratie en verlangen, maar eerder een schrikbeeld van onheil en onzekerheid. De blik van de zestienjarige Greta Thunberg die in 2019 op een klimaatop van de Verenigde Naties de wereldleiders toesprak, spreekt boekdelen: vol woede, verdriet en ongelooft. De klimaatcrisis heeft duidelijk gemaakt dat de mens een steeds grotere impact heeft op een steeds langere termijn, met mogelijk desastreuze en onomkeerbare gevolgen. Het beeld van toekomstige generaties dat Greta de wereldleiders voorhoudt, liegt er niet om:

My message is that we'll be watching you. (...) You are failing us. But the young people are starting to understand your betrayal. The eyes of all future generations are upon you. And if you choose to fail us, I say: We will never forgive you.¹

Greta verwoordt hier een breed gedeeld gevoel dat de politiek te kortzichtig en te langzaam is om een veilige toekomst voor volgende generaties te garanderen. Of het nu gaat om de klimaatcrisis, de groeiende economische ongelijkheid, de ontwikkeling van kunstmatige intelligentie, de mogelijke uitbraak van nieuwe pandemieën, de toename van nucleaire dreiging of het wereldwijde verval van vrije democratieën – op allerlei fronten stapelen risico's zich op. De symbolische Doomsday Clock, waarmee een internationale groep atoomwetenschappers sinds 1947 inschat hoe dicht de mensheid zich bevindt bij een zelf veroorzaakt einde van de beschaving, staat in 2024 op negentig seconden voor twaalf – dichterbij middernacht dan ooit. De tijd is schaars en de foutmarges lijken klein om de vele risico's nog het hoofd te kunnen bieden. Zoals het klimaatpanel van de Verenigde Naties, het IPCC, zakelijk vaststelde: 'The choices and actions implemented in this decade will have impacts now and for thousands of years.'² Maar hoe kunnen politici onder zulke tijdsdruk rekening houden met een tijdsspanne van duizenden jaren?

Geen tijd voor democratie?

De tijd van democratische politiek lijkt uit de pas geraakt met het tempo waarin onze maatschappij verandert en de tijdschaal waarop het menselijk handelen zich afspeelt. De electorale cyclus waarin we iedere vier of vijf jaar nieuwe volksvertegenwoordigers kiezen en een regering aanstellen oogt belachelijk kort voor wie tientallen jaren vooruit wil kijken. Tegelijkertijd lijkt een regeertermijn van vier of vijf jaar juist een eeuwigheid voor wie meent dat iedere seconde telt om een catastrofe te voorkomen, terwijl de zittende regering haar kop in het zand steekt. Als democratie in de meest basale zin een continu proces van gemeenschappelijke zelfcorrectie is, waarin een samenleving om de zoveel tijd kan besluiten om terug te komen op genomen beslissingen en kan kiezen voor een andere toekomst, dan loopt dit proces spaak in een tijd waarin iedere crisis als *point of no return* wordt ervaren.

Pogingen tot langetermijnbeleid lopen bovendien het risico te worden afgestraft bij de volgende verkiezing: als er voor de oplossing van een maatschappelijk probleem nu kosten worden gemaakt terwijl de baten nog lang op zich laten wachten, is het vaak verleidelijk om de oplossing uit te stellen en de kosten door te schuiven. Die kortzichtigheid wordt versterkt doordat politici vaak rekening moeten houden met hun volgende herverkiezing, zich nauwelijks kunnen onttrekken aan de 24-uursdynamiek van sociale media en onder druk staan van economische grootmachten die kortetermijnwinst najagen. De belangen van toekomstige generaties delven in dit klimaat het onderspit. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) waarschuwde dit jaar nog dat onze huidige welvaart ‘al jarenlang en steeds meer ten koste [gaat] van de mogelijkheden voor volgende generaties’.³

Zelfs bij de meest doorgewinterde democraten lijken daardoor soms barstjes te ontstaan in hun geloof dat de representatieve democratie de beste bestuursvorm is voor de uitdagingen waar we voor staan. De financiële crisis en de coronacrisis waren in het bijzonder reden tot serieuze voorstellen om meer macht en bevoegdheden te geven aan technocratische instellingen, zoals centrale banken of gezondheidsorganisaties. Sommigen spreken zelfs hun voorkeur uit voor een ‘tijdelijke dictatuur’ om de klimaatcrisis op te lossen.⁴ Onafhankelijke experts die zich niet hoeven te bekommeren om een herverkiezing kunnen beter besturen voor de lange termijn, zo is de gedachte.

Dat sentiment heerst niet alleen bij de bestuurlijke elite. Ook onder de bevolking groeit onvrede over het grillige en omslachtige functioneren van de democratie. Uit onderzoek in 2022 naar het democratisch bewustzijn in Nederland bleek dat de steun voor ‘een sterke leider die zich niet druk hoeft te maken om het parlement en verkiezingen’ toeneemt. Van de ondervraagden die strenger klimaatbeleid wilden, vond 30 procent dat de regering het parlement zou mogen negeren als dat nodig is.⁵ En in het bijzonder lijken jongeren wereldwijd ontvankelijker te worden voor autocratische bestuursvormen.⁶

Het is nog de vraag wat voor politiek bestel het best in staat is om te regeren voor de lange termijn, maar voorlopig onderzoek geeft de representatieve democratie het voordeel van de twijfel, ondanks alle klachten over traagheid en kortzichtigheid. Niet alleen zijn democratieën flexibeler en duurzamer georganiseerd dan bijvoorbeeld autocratische regimes, maar ze zijn ook veel beter in staat om hun

bevolking voor te bereiden en mee te nemen in de toekomst die ze te wachten staat. Ook als het gaat om concreet beleid en bestuur scoren democratieën door de bank genomen beter dan autocratieën. Filosoof Roman Krznaric en interdisciplinair onderzoeker Jamie McQuilkin analyseerden voor 122 landen de langetermijnprestaties op een tiental indicatoren – waaronder CO₂-uitstoot, kindersterfte, overheidsschuld en vermogensongelijkheid – en maakten op basis daarvan een ‘intergenerationele solidariteits-index’. De trend die zij zagen was duidelijk: onder de 25 landen met de beste score bevonden zich 21 democratieën; van de 25 landen met de slechtste score classificeerden 21 als autocratisch bestuur.⁷

Het is misschien een interessante theoretische vraag onder welke voorwaarden we de democratie mogen opschorten om het zelfbeschikkingsrecht van toekomstige generaties te beschermen, maar in de praktijk moeten we waken voor de autoritaire fantasieën van onheilsprofeten. Lang bevochten rechten en vrijheden worden al te snel op de helling gezet – en dat zonder te onderzoeken of een democratische rechtstaat niet zo kan worden georganiseerd dat zij toekomstgerichter functioneert.

Dat onderzoek is de inzet van dit boek. Democratieën mogen misschien toekomstgerichter functioneren dan autoritaire regimes; dat is nog altijd niet toekomstgericht genoeg. De verschillende hoofdstukken in dit boek geven antwoord op de vraag met welke instituties en instrumenten we de democratie kunnen uitrusten om haar minder kortzichtig te maken en zo de belangen van toekomstige generaties beter te beschermen.

De stem van het verleden

Klachten over de kortzichtigheid van democratische politiek klinken al sinds het ontstaan van de moderne democratie. Als de Franse politiek filosoof en staatsman Alexis de Tocqueville in de vroege negentiende eeuw door Amerika reist om daar de ontluikende democratie te observeren, ziet hij al de risico’s van een eenzijdige focus op het heden die zich te veel laat leiden door gevoel in plaats van verstand:

Welnu, deze duidelijke, op de verlichting en ervaring gebaseerde perceptie van de toekomst, zal de democratie vaak missen. Het volk gaat veel meer af op zijn gevoelens dan op zijn rede, en als

de huidige kwalen groot zijn, valt te vrezen dat het de grotere kwalen die het in geval van een nederlaag te wachten staan, uit het oog verliest.⁸

Volgens Tocqueville loopt een democratie niet alleen het risico van een ‘tirannie van de meerderheid’, waarin de stem van de minderheid wordt onderdrukt, maar neigt democratisch bestuur ook naar wat later wel een ‘tirannie van heden’ is genoemd, waarin de gevaren van vandaag verblinden voor de zorgen van morgen.

Voor Tocqueville was deze irrationele kortzichtigheid vooral een risico voor de nabije toekomst van levende generaties, maar dit probleem werd destijds ook al in verband gebracht met de verantwoordelijkheid voor toekomstige generaties.⁹ De Iers-Britse filosoof en politicus Edmund Burke karakteriseerde in de achttiende eeuw als een van de eersten de westerse samenleving als een contract tussen generaties: ‘a partnership not only between those who are living, but between those who are living, those who are dead, and those who are to be born’.¹⁰ Voor hem impliceerde dit vooral een verplichting om de nalatenschap van vorige generaties te koesteren. In de nasleep van de Franse Revolutie had hij gezien wat er gebeurt als een politiek bestel te veel ruimte geeft aan de wispelturigheid van het volk: dat loopt het risico om de door vele generaties opgebouwde inzichten en instituties te grabbel te gooien voor toekomstige generaties. De verantwoordelijkheid richting de toekomst betekende voor Burke dus vooral een verplichting om te luisteren naar de stem van het verleden.

Lijnrecht tegenover Burke stond de Brits-Amerikaanse filosoof en revolutionair Thomas Paine. Volgens hem onderdrukten overgeleverde normen en tradities vooral de vrijheid van de mensen. In een directe reactie op Burke stelde hij dat geen enkele generatie over haar eigen graf zou mogen regeren: ‘The vanity and presumption of governing beyond the grave is the most ridiculous and insolent of all tyrannies.’¹¹ Onze enige verplichting naar toekomstige generaties is dat we ze vrij moeten laten hun samenleving naar eigen wens in te richten. Paine zat hiermee op één lijn met de Amerikaanse *founding father* Thomas Jefferson, die een opmerkelijk voorstel deed om te voorkomen dat de doden te veel macht over de levenden zouden hebben: alle wetten, inclusief de grondwet zelf, zouden een natuurlijke vervaldatum

moeten hebben van negentien jaar, destijds de gemiddelde duur van één generatie.

Zoals bekend schreven de oprichters van de Verenigde Staten hun grondwet uiteindelijk voor de eeuwigheid. Meer dan tweehonderd jaar na dato hebben zij daardoor nog altijd een invloedrijke stem in de Amerikaanse politiek – tot grote frustratie van veel Amerikanen van vandaag. Toch is het maar de vraag of ze beter af zouden zijn met het voorstel van Jefferson. Een grondwet die niet of moeilijk te veranderen is, biedt in veel gevallen ook stabiliteit en structuur aan een samenleving; het is bij uitstek een instrument dat het voortbestaan van de democratie op de lange termijn kan garanderen. Juist om de vrijheid van toekomstige generaties te waarborgen en hun rechten te beschermen, kan het noodzakelijk zijn om wél over het eigen graf heen te regeren. Die spanning tussen de onomkeerbaarheid van wetten, verdragen en besluiten op de lange termijn en de democratische vrijheid van iedere generatie om weer opnieuw te beginnen, is ook vandaag voelbaar.

Democratisering van de toekomst

De discussies uit de revolutionaire begindagen van de democratie hadden alles te maken met de ontwikkeling van een nieuwe kijk op de toekomst. In het Westen werd de toekomst lange tijd gezien als verlengstuk van het heden, als een continue herhaling van zetten waarop we als individu nauwelijks invloed hebben. Ingrijpende gebeurtenissen – oorlog, hongersnood, ziekte – werden gezien als goddelijke interventie. Politiek protest was vooral reactief, gericht tegen nieuwe wetten, belastingen of straffen en voor een terugkeer naar de status quo. Er was nauwelijks besef dat de toekomst fundamenteel anders zou kunnen zijn, laat staan een gevoel dat de samenleving als geheel hier iets over te zeggen zou hebben.

Historici hebben laten zien dat dit tijdsbesef in de loop van de achttiende eeuw veranderde.¹² Toen in deze periode traditionele politieke instellingen op de schop gingen, nieuwe wetenschappelijke kennis zich verspreidde en technologische innovatie de industriële revolutie bespoedigde, groeide ook het idee dat de toekomst fundamenteel onzeker en onbegrensd is. Deze ‘ontdekking van de toekomst’ boezemde angst in – de filosoof Immanuel Kant vreesde al dat de mens zou kunnen uitsterven – maar gaf ook hoop. Plotsklaps bood de toekomst